

LEROMBOLT FÉSZEK.

(Az 1919—20. évi magyar történelem margójáról.)

I.

Atárség kerek katlan volt. Fáradt gesztenyefa alatt sovány padocska álldogált. Csak a négy lába maradt meg és a négy lábön keresztbe fektetett egyik deszka. A többit és a karfát ellopták — a kommün alatt. A meglöpött padon ült Zách Tamásné fekete csipke kabátkában. A kalap alól őszülő haja kicsillámlott. A szeptembervégi sárgult levelek halkán perméteztek kalapjára és melléje a padra és a homokos földre. A pad másik végén barnaruhás hátat látott Záchné. Az egész alakból csak a szegény hirtelengörnyedt, sovány, előrebukó hátat. Az alak elfordult az úttól, a napsütéstől. Úgy ült ottan két könyökét térdére támasztva és arcát beletemetve a tenyerébe.

Záchné nézte ezt a hátat, a szegény elkínzottat, öregesen meggörbültet, ahogy fakósoványan süttette magát a nappal és a két vállat, az életnek esett csüggedten nekitámaszkodót. A két kar, két törött szárny, gyogyíthatatlan sebekkel.

— Culi... Baki! hol vagytok? — hangzott Záchné mellett és az alak fölegyenesedett. Még elég fiatal asszony volt, legfeljebb harminc év körül.

— Culi! Baki! Zolti! — és kutatólag nézett körül.

A bokrok közül három fiúcska mászott elő. Lebarapult, kedves, mazsatos volt az arcuk, a szemük nagyra nyílt, megriadt . . .

— Janka néni, kérem, itt vagyunk — jelentkeztek, de nem mozdultak a bokrok mellől. A két kisebb közelebb húzódott a nagyobbhoz. Az megismételte:

— Janka néni, kérem . . .

— Mit csináltok? . . .

— Játszunk . . .

— Temetést . . . Én vagyok a halott . . .

— Játszatok inkább mást . . . Menjetek . . .

Záchné féloldalt fordult és a gyermekekre nézett. Kicsit pirosas szemhéját fáradtan engedte le, alig észrevehetőleg sóhajtott. A másik asszony halkán mondotta mellette:

— Temetést . . . Mindig temetést játszanak azóta . . .

A fekete selyem kabátka megsuhogott, ahogy Záchné tovább húzódott a padon. A derekát megmerevítette, száját összeszorította. Amaz föl-emelte sápadt, szomorú arcát s átnézett a téren. A fűvön gépgyári munkások heverték. Ülő ruhában mind, de az ünneplő összegyűrődött a sok viselésben. Cigarettaztak, alig beszéltek, tétlenül bámultak maguk elé. A tér közepén kis iskolások labdáztek és vagy húsz gyerek volt még ott a közeli árvaházból. A bádogsajkájuk halomba rakva. A bádogsajka . . . A nyomor emez apró katonáinak egész fölszerelésük keserves

gyünk... Rettenetes mindez... Hogy ezt mind át kell élnünk! Hiszen ha az embernek nem volna gyermeke!...

Elhallgatott hirtelen, az édesanyjára nézett. Az vissza rá és találkozott szörnyű gondolatuk egy leírhatatlan pillantásban. A halál gondolatában találkoztak az anya és a szívről leszakadt gyermek. A szívük verése bémúlt meg egy pillanatra...

Odamentek az egyik padhoz és leültek egymás mellé. Még sokáig hallgattak, egymás mellett üldögélve. Az anya szólalt meg először.

— Nem úgy van az, édes fiam — ezt mondta csendesen...

— De úgy van ez, édesanyám. Úgy van ez és nem tehetünk róla. Egyetlen lépést sem tehet az ember, hogy ne ütődjék bele valamibe. Nézzé csak ezeket a társzekereket, itt előttünk.

Egyik szekér a másik után gurult, tele papirossal. Temérdek papirossal.

— Tudja, mi ez? Az országos levéltárnak legértékesebb darabjai. Ezt is viszik... Emlékszik rá, a spanyol inkvizicióról tanultunk valamikor, hogy a delikvenst beállították egy vasköpenybe és bármerre is mozgult, mindenütt éles kések hatoltak a testébe... Ilyen spanyol köpenyeg van most ránkészítve...

— Akkor minek az élet? — szakadt ki az anya szívéből. — Mire való még az én életem, ha meg kellett érnem, hogy így beszéljenek a gyermekeim?

Ha legalább vigasztalni tudta volna. Azonban hiába kapkodott mentőkötél után. Ott bukdácsolt előtte a halálos mélységben a gyermek, ő nézett lefelé kidagadt szemekkel és valami embertelen istenverés megbénította a kezeit. Láta, hogy süllyedezik és nem mozdíthatta az ujját sem. A hang is megszakadt benne...

Belülről még megkondult a kérdés:

— „Akkor minek az élet?“...

Tovább zengett benne sokáig. Elhalón, fájdalmasan... Temetési ének, amikor már befordultak a halottal a temetőkertbe. Az emberekből már semmi sem látszik, de a szél még elkapja a bús, méla hangokat és visszadobja a halottas menet után fordulók szívébe.

— „Minek az élet?“...

III.

A fia befordult a Vérmező sarkán, fel a Vár felé és Zách Tamásné még mindig nézett utána. Amíg tovafünni látta keskeny alakját, megragadta és megrázta az elszakadás gondolata. Emberek és érzések támadtak föl benne. Alakok vonultak el előtte, akiket elmenni látott. Különös — jutott eszébe —, hogy némelyik kedvesünkre csak így tudunk visszaemlékezni. Az anyját is így látta mindig maga előtt... Egy libegő gőszfátyol, félíg elfordult keskeny, sápadt arc a fekete fátyol alatt és keskeny kéz, amint csapdos a levegőben. És a nagyobbik fia, amikor házasodni ment. Ő lenn a kertben a Szent József-szobor lába előtt, szinte elolvadva könnyeiben. A fiú erős léptekkel ment át a mezőn, a vasút felé. Sík, széles mezőség, haragoszöld fűvel benőve, sehol egy lélek köröskörül, csak messze a Nyitra partján egy igás kocsi, nádat raktak rája. A fiú már nem nézett vissza. Lóbálta kis utazótáskáját. Ő, be különös, hogy ez a fiú csak így él benne azóta. És most ez a másik, ez a legkisebb. Mielőtt végleg be-

fordult volna, visszanézett. Integetett, mintha azt mondta volna a keze: „szállj, szállj tova, előre, előre!...” Bólogatott a fejével. Nagy, kerek könnyek gurultak le az arcán. Hagyta, csak a fátyolt eresztette le. Ösztönszerűen indult ő is arra, amerre a fiút elmenni látta, de a kocsiúton meg kellett állnia kicsikét. Rabokat kísértek szuronyos katonák, várnia kellett, amíg elhaladnak. Kenderkötéllal volt összekötözve az öklénél fogva kettő-kettő és ugyanaz a kötél húzódott hátra a következő kettőhöz... Így ment egymásután tizenegy pár ember. Öreg, fiatal vegyesen, még csaknem gyerek is volt közöttük és a legutolsó kettő: asszony. Előrebicsaklott fejfel mentek, nehezen húzták magukat, nagyon sápadtak voltak. Az arcuk már nem szomorú. Közöny, fásultság, halálos unalom az arcukon. Az igába fogott ökör húzza úgy a terhét, amikor már érzi, hogy belülről megszakadt benne valami.

— Eh, Istenem! — zúgott a szíve Zách Tamásnének — hét esztendő óta mindig csak ez! Mindig csak ez! Az ember nem tehet egy lépést, az ember nem mozdulhat ki az otthonából, mert ahogy kitette a lábát, vitustáncot járnak körülötte a kezetlenek, lábatlanok, vakok, süketek, akasztottak, főbelöttek... Ágyú, géppuska, hóhérkötél... Ó, ez az áldott ország! Hogy ez már nem tud egyebet adni a gyermekeinek! Könnny és keserűség! Siralom, fásult közöny, hideg börtön, kemény kórházi ágy... Milyen emberek! Milyen arcok!... Kialudt szemek, remegő ajkak, öklöbbszorult kezek!...

Hová lett a mi szép életünk?!

A Széna-tér felől kürtszó és libegő zászlók löfejek fölött. Oláh katonák jöttek. Lovás őrjárat, de ezek mindig trombitálnak és mindig zászlót hurcolnak magukkal. Szép találkozás volt! A rabok és az oláhok...

Be szomorú dolog, Teremtő Istenem! Gyűrűbe van kötve a magyar. Halálos, fojtogató gyűrű köröskörül, közelebb, egyre közelebb szorul az áldozat nyakához... Mindjárt megfojtja... Már meg is fojtotta...

„A gyűrű összébb szorul...” Emlékezett rá, nagy betűvel volt kieszedve ez a cím egyszer az egyik újságban, abban az időben, amikor idebent folyt a halálos, őrjüngő tánc, a határon túl pedig közelebb és közelebb rukkoltak az idegen hordák... A gyűrű összébb szorul!... Belesikoltott az agyába Zách Tamásnének. Megmaradtak benne egyes odadobott mondatok életelevenen, hússá és vérré változva... „Konduljanak meg a harangok!...” Ó, Istenem, ez akkor volt, amikor a magyar csapatok először vonultak be Belgrádba... „Konduljanak meg a harangok diadalittasan...”

És másnap a rémes, borzalmas futás, a fejvesztett visszavonulás... A vonatok ontották a sebesülteket, az utcasarkok pedig vigyorogva, röhögve tátogattak:

„Konduljanak meg a harangok diadalittasan...”

Az őrjárat és rabmenet elhaladt egymás mellett. Zách Tamásné, amennyire bírt, sietett haza. Nem nézett már sem jobbra, sem balra, eleget látott. A kapuja előtt ötlött eszébe, hogy mégis csak adós maradt Máriácskának az üdvözléssel. Elfelejtkezett róla... Habozva nézett a templom irányába. A lakása egészen közel volt a templomhoz. Ha mégis bemenne kicsikét... Nem, mégis inkább haza...

Odahaza a pamlagon üldögélve, Hegedüs doktor, a ház régi barátja, várt rá türelmesen.

— No, de ilyet, doktor bácsi, csakugyan maga az?!

— Én vagyok bizony. Ha már eljöttem, gondoltam, megvárom. Nincs sietős dolgom, ráérek. Az én koromban már ilyen az ember. Csak tologatja az időt szép csendesen.

Zách Tamásné letette kalapját, kabátját és meggyújtotta gyorsan a lángot a teaőző alatt.

Ó, de jó lesz most egy kis tea! Hímzett terítőt terített az asztalra, csészéket, tányérkákat készített elő. Közben beszélgetett.

— Hány éves is most, doktor bácsi?

— No, másnak nem mondanám meg, de önnek lelkem, bevallom. Biz én nyolcvanhat múltam, de azért átalszom az éjszakákat és pompás étvágyam van. Bizony, tíz órát alszom egyfolytában.

— És hogy csinálja ezt, doktor bácsi?

— Nagyon egyszerűen. Nem engedem meg magamnak a délutáni szieszta gyönyörűségét és este nem adok audienciát a gondolataimnak.

Záchné halkán sóhajtott.

— És ez lehetséges? Ez, hogy nem gondolkozik az ember?

A doktor kicsit előbbre hajolt.

— Nyolcvanhat éves vagyok. Én már tudok — nem gondolkodni. Nyolcvanhat év. Sok változáson megy át az ember ennyi idő alatt. A legtöbb, ha az út végére eléri azt, amivel kezdte: nem gondolkodni... Csak hagyni továbbmenni a napokat...

— De ez csak nem lehet a cél — vetette ellene Zách Tamásné. — És megismételte: ez nem lehet a cél. És ha nincs cél, akkor miért minden? Semmitől sem irtózom úgy, mint a céltalanságtól. Inkább sehogy, mint úgy, céltalanul.

— Ah, lelkem, mindez csak játék a szavakkal... Mi is az a cél? A mohamedánnak az Allah koporsója, az eszkimónak egy jó zsiros fóka, amelyikből jut egy félkilónyi az istenség sovány arcoskájára is... A hindunak gyönyörű szép krokodilus, amelyiknek gyomrában minél kényelmesebben ágyazhat magának... A cél!... A cél... Nagy szavak... Nagy szavak... A gilisztának jó porhanyó föld és a nyúlnak alighanem, hogy valamennyi puská változzék pipaszárrá... Van még olyan ember manapság, aki célról és más efféléiről mer beszélni?... Önnek kilenc gyermeke volt... Tudom, mert őrt álltam valamennyinél. Maradt a kilencből három... Nekem csak három volt. Három fiú... Hol vannak most? Egyik a Doberdó sziklái közt alszik, a másikat szép csendesen úsztatta lefelé a Piave zavaros vize. A Doberdó és a Piave. Talán bizony ez volt a cél? Amikor sok esztendőn át mentünk fölfelé tartott fejjel csak előre, bele az évek rengetegébe, én elől, a fiúk utánam, vajjon melyikünk mondta volna meg, hogy a Doberdó és a Piave a végcél... Azért mondom, hogy ne beszéljünk célról... A Kossuth-utcában oláh bakancs kopog... Ez lett volna a cél? Nincsen cél... Semmi nincs... A dolgok megtörténnek és a napok elmúlnak... Ezek a napok is el fognak múlni... A fő, hogy az ember esténként ne adjon audienciát a gondolatainak...

— Ha azt úgy lehetne!

— Mindent lehet, amit erősen akarunk...

Zách Tamásné ránézett az öreg emberre. Annak kialudt szeme sarkában el nem sírt könnyek reszkettek. Ráncos kezét a pamlag sarkán pihentette. Az ujjak belekapaszkodtak a pamlagra dobott perzsaszőnyegbe.

Göröcsösen kapaszkodtak az ujjak. Az ajkak folyton remegtek. A ráncos, nagy homlokra néhány ősz hajszál volt ráfésülve. Így ült ott a rendesen tartott zsakettben.

Így tehát mindent lehet — ismételte Záchné és nem merte megkérdezni, akkor mért nem hozza vissza a fiát a Doberdóról, meg a Piávéról, doktor bácsi? A szép Pali fiát. És a másikat: Gyurkát.

Az kitalálta a gondolatát.

— Én nem úgy látom őket magam előtt csúffá téve, ronccsá taposgálva, szétlőtt fejjel, legázolva, fölszabdalva fiatal testüket. Azt a drága szép testecskéjüket hogyan ápoltuk a megboldogult feleséggel. Mindig maga fűröszötte őket és én kiemeltem a kádból, bele a melegített lepedőbe... Megdörzsölgettem a bőröcskéjüket!... Amíg az ember fölneveli a gyermekeit... Tudja, hogyan látom én magam előtt a fiaimat? Van egy idő a gyermekeknél, különösen a fiúknál, amikor rettenetesen büszkék az apjukra. Az én fiam ebben a korban mindent így kezdtek: „Apám, te egyetemi hallgató voltál“... Én már tudtam, hogy ezután valami roppant fontos kérdés következik... „Apám, te egyetemi hallgató voltál, mondd meg“... És a nagy kék szemek tágra húzódva, várakozva, ünnepélyesen ragyogtak bele az arcomba... „Apám, te egyetemi hallgató voltál“... Apám, te kínai legöregebb Isten voltál, ezt se mondhatta volna több hittel és önérzettel.

Így látom én magam előtt a fiaimat. Akkor még enyémekek voltak egészen, még hittek bennem... Azután már hol voltunk mi egymástól?... Milyen messzire... Apák és fiúk... Magyarország nem most veszett el, hanem ezelőtt sok esztendővel... Amikor mi nem bírtunk elég jó magyarokat nevelni fiainkból... Lássá, ez cél lett volna, de elszikkadt valahogyan... Ott kezdődött... De... hallgassa csak... forr a teavíz...

Igen... igen... Forr a teavíz... Ez is valami... Egy csésze forró tea... Belülről egy kicsit megdermedt minden... Kicsit megfagyott... a szív... Megalvadt benne a vér... Jó egy csésze forró tea a régi barátoknál... Már olyan kevesen vagyunk... Alig egynéhányan még itten. Mostanában megszökött a legtöbbje... szinte félek a postástól. Minden nap hoz feketeszegélyes cédulát. Egy napon majd én is elküldöm a magamét... Akkor azután nem iszom több teát... Majd megállok én is a jó, öreg Istenünk előtt, rá fogok nézni, erősen a szeme közé, haptákba állok és azt fogom mondani: „Apám, te egyetemi hallgató voltál“... És utána kérdezek valami rettenetes komolyat...

A szavakat lassan, meggondoltan, kicsit nehézkesen mondta ki. Halakán beszélt, abba is hagyta néha és köhécselt. Azután fölkel a pamlagról, apró léptekkel tipisgált az asztalhoz. Járás közben jobb kezét kissé oldalra, maga elé tartotta. A gyermek tartja úgy a kezét, mikor járni tanul. Akkor azt mondják rá: „Angyal vezet, annak láthatatlan ujjába kapaszkodik.“ Záchné egész idő alatt szótlánul hallgatta. A lassú szavak mögött a vonagló sebekre nézett. Illedelmesen tudnak fájni azok a sebek. Amíg a doktor a saját gyermekeiről beszélt, ő is rá gondolt a hat kicsi halottra. Hat koporsó... Kisebbség és nagyobbak. Kikísérte valamennyit. Akkor nagyon siratta őket. És ki tudja, talán jobb volt úgy.

— Tessék, doktor bácsi. — Van itt egy kis tejecske is...

— No nézd, milyen kincseket rejteget. Más különben ma én is kaptam egy negyedlitert a jeyemre.

— Igen... Tej-jegy... kenyérjegy... fajegy, szénjegy, zsírjegy, cukorjegy... jegy életre-halálra... És ha úriasszony áll be a sorba, hogy megpróbálja beváltani... Azok a gyűlölködő, öldöklő pillantások... Át-hidalhatatlan távolságok tagolják szét a társadalmat... A háború elején és később, amikor jöttek a végtelen szenvedések, amikor vérkönnyek préselődtek az emberek szívéből, szerettük azt gondolni, hogy ez az általános gyötrődés jobba fog tenni bennünket. Nem így történt. Az elsírt könnyekből választóvíz lett. Ám ez a választóvíz nem a nemes fémet, hanem a salakját választja ki a lelkekből... Nem bírom ezt tovább nézni, nem bírom tovább elviselni, kedves barátom. El kell innen menekülnöm. Egész egyszerűen eljutottam a végsőig. Úgy érzem magam, mintha a hátam mögött folyton-folyvást csattogna a korbács: tovább... tovább... A lélekzetem fulladozik, a verejték szakad rólam, a lábam nyomán véres csík, tovább... tovább... Kikergettek az otthonunkból, elorozták az Istenünket és kiszaggatták a lelkünket. Halálos ellenséget neveltek a leg-hűbb cselédemből és árkot vontak közém és gyermekeim közé... Megtanítottak félni és kételkedni a legjobb barátunkban, végül pedig megcsóválták a fejünk fölött az oláh kancsukat... Nem, túlságosan öreg vagyok hozzá... Ide több rugalmasság kell... El fogok menekülni, kedves barátom. Visszamegyek az ősi fészekbe, a Nyitra partjára... Az öreg ház vár rám, ott legalább békében halhatok meg... Nem érzem ezt a véres gyalázatot, ami itt undorral tölt meg és gyűlölni tanít, gyűlölni a saját fajtámat... Elmegyek — haza...

— De ott, a Nyitra partján, csehek vannak, lelkem.

— Az én otthonomban, házamban én vagyok az úr...

— És ezt így mondja, ennyi hittel a kommün után? „Az én házam“... Ugyan ki tisztelte az ősi jogot?...

— Itt nem maradhatok, annyi bizonyos... Értse meg, barátom, megfulladok itt a levegőtől... Tudja mit láttam ma? Oláh tisztet, aki mulatságból a magyar gyermeket korbácsolja és a magyar ember ezt nézi... Ne beszéljünk róla, de én itt már imádkozni sem tudok... A gyerekem szemébe nézni sem... Menekülnöm kell... Falura megyek...

Elhallgatott. A párolgó teát kanalazták. Apró süteménykéket majszoltak hozzá. Két öreg ember üldögélt a hosszú, diófából való ebédlőasztal mellett. Nyolevanhat esztendő a férfi és hatvanhárom éves az asszony, negyven éves barátság közöttük és körülöttük a falon a régi-régi családi festmények és arcképek. Urak, zsinóros, feszes magyarban, nők széles, fodros krinolinban. Ebédlőszekrény oszlopos faragással, rajta ampír-óra sáraranyból... Hintaszék a fehér kályha mellett, sok puha, hímzett vánkossal. Az ajtó üvegablakai befestve és lapos virágtartóban öröközödek sütkéreznek az ablakokban. Az ablakfüggöny sárga selyemszalagokból és fehér csipkéből összeállítva. Az asztal fölött méltóságteljes bronzszillár!

A selyemernyő alatt barátságosan csillogott a láng a két öreg fejre...

— Így tehát elmegy, húgom? — neszelt föl a doktor bácsi és letette a kanalat.

— Mondom, elmegyek.

— De hová?

— Mondottam, falura.

— Gondolja, hogy ott jobb lesz?

— Ennél rosszabb már nem lehet.

— Sokszor mondtuk ezt mostanában és valahogy mindig rosszabb lett. Azután mennyi lótás-futás. Vizumok, engedélyek, igazolványok, határvizsgálatok, mennyi megaláztatás. Nem lehetne még várni?

— A gyermekeimmel ezt nehéz volna megértetni. Mi, öregek azonban jobban megértjük egymást. Hallottam valamikor, hogy az öreg eszkimót, ha már egyáltalán nem használható semmire, a fiai beállítják egy gödörbe és betemetik hóval... Lássa, ilyen öreg eszkimónak érzem én itt magamat... Elmegyek és megásom magamnak a gödrömet... Segíteni nem tudok, de elviselni ezt a helyzetet nem bírom... Nem...

... Mikor elment, Záchné sokáig nézett a doktor után az ablakból. Még akkor is csak nézett, mikor a templom mellett eltűnt öreg, elnyűtt alakja. Szinte hallotta még mindig a botja koppanását és látta, hogy kicsit nekidől a templom sarkának, ahogy befordul mellette... Később, hónapok mulva tudta meg, hogy az ő elutazását követő napon a szegény doktor bácsit halálra gázolta a villamos az Egyetem-téren. És eszébe jutott, amit mondott: „Mi is az a cél? ... Talán bizony ez volt a cél? ...“

*

— Jól van Róza — Isten áldja meg — mondotta a cselédjének.

Zách Tamásné a szoba közepén állott, a két karjával nagy nyaláb fehérséget ölelt át. Körülötte nyitott ládák, kosarak és utazótáska. Fehér panyolatok, selymek, csipkés tarka-barkaságok nagy halomban ágyon, pamplagon, hintaszéken. Gomolygott, felhőzött a sok fehérség. Elveszett benne kis alakjával és még mindig hordta, csak hordta. Szekrények fenekéről, régi módi komótból előszedte, kitakarta, kihúzta óvatos kezekkel elmúlt életének rendbeszedett, sorjába rakott, piros és kék selyempántlikával átkötözött éveit. A tavaszokat, nyarakat, amint ott aludtak és álmodoztak egymáshoz bújva. Az őszyket és teleket felverte dermedt marmotázásukból...

— Hát csak Isten áldja meg, Róza — ismételte, de a fejét nem fordította az ajtó felé.

A tekintete igézetten tapadt mindarra, ami körülötte vakított, suhogott.

Az embernek egész élete ilyesmibe van belevarrva, kötözve. Csak ilyenkor eszmél rá az ember a dolgok igazi mivoltára. — Efféle gondolatok forogtak a fejében és csak akkor vette észre, hogy még mindig benn van Róza, amikor az megszólalt az ajtónál állva.

— És nem is tudja a nagyságos asszony, hogy mikor jön vissza? — Habozva babrált a kilinccsel és erősen nézte a sok használattól kifényesedett kovácsolt vasat.

— Nem tudom, Róza, de hiszen magát ez nem is érdekli tulajdonképen. Maga úgy sem maradt volna nálam, hiszen az utolsó időben egyebet sem csinált, csak új hely után szaladgált.

Róza hallgatott, fölszegte a fejét, de egy lépéssel beljebb került.

— Muszáj voltam, mert annyiból nem lehet megélni, amit a nagyságos asszonynál kerestem.

— Kár most mindezt fölújítani, Róza. Lássa, maga nyolc esztendeig lakott nálam. Nem akarok magának olyanokat mondani most, ami fájna. Ki tudja, mit hoz a holnap? Vájlunk el békességgel, én csak azt mondom.

Kicsi, sápadt, hörcög-arca volt Rózának, nagy kék szeme. Nem lett volna csúnya, ha nincs rajta a sok gyűrődés, korai ránc. Azonkívül az ő arcára is ráfagyott lelkének torz fonákja, amit a kömmün vetett felszínre addig feneketlen mélységekben zúgó vizekből.

— Így tehát Róza beljebb került.

— Csak mondja a nagyságos asszony. Most már úgyis mindegy.

— Nem mindegy, Róza. Sohasem mindegy. Én nem szeretem a haszon-talan szavakat. Azután maga úgyis tudja, hogy mit mondhatnék én mostan. Hiszen egyet és más megmondtam többször, nem egyszer; nem használt. Most már fölösleges.

Róza a körme hegyével az abroszról láthatatlan valamit kapargált le. Lehet, azt gondolta, hogy így elkaparhatja az útból azt a nagy kő-falat, amelyik kettőjük közé tolódott. Nagy elégedetlenség volt benne, azt szerette volna lecsillapítani. Belülről böködte, noszogatta a láthatatlan. Így végződjék el az élete itten? Ez még sem jó így.

— Nagyságos asszony, tudom, azt gondolja — tört ki belőle hirte-len, váratlan —, tudom, azt gondolja a nagysága, hogy én háládatlan vol-tam. Hiszen igaz, én belátom, hogyha akkor a fiatal úr nem szerzi be hivatal-szolgának a Kovácsot, akkor nem vett volna el feleségül és akkor törvénytelen lett volna a gyerek. Meg a Kovács is elhagyott volna engem. Ha nem kaptunk volna itten szobát a nagyságos asszonynál a takarításért és kiszolgálásért és nem tetszett volna kölesőn adni bűtort is hozzá, akkor hogyan kezdtük volna el az életünket? Én tudom, hogy Kovács azért vett el engem feleségül, mert biztos állást kapott és szobát is hozzá, pedig a nagyságos asszony akkor még csak négy hete ismert engem, addig nem is látott.

Gyorsan, hevesen szakadtak ki belőle a szavak. Ahogy mondta, azon megérzett, hogy ezen már sokat gondolkozott. Záchné a magas láda fölé hajolt, a feje alig látszott ki belőle, mialatt belerakosgatott. Hallott ő minden szót, de csak hagyta, hadd zúgjon a zúgó. Majd abbahagyja, ha kiforrt belőle a fölösleg.

Róza várt egy percig. No, ő most már beismert ennyit, erre mit mond a másik? Azonban a láda feneke rendületlenül hallgatott. Akkor ő beljebb gázolt még egy lépéssel.

— A nagyságos asszony azért haragszik rám, mert a Dezsőnével el akartuk rekviráltatni a szalónt, meg a kék szobát a „kommunizmus vilá-gában“. A Dezsőné hazug, szemtelen volt. Azt hiszi a nagyságos asszony, hogy nem tudom, mennyit beszélt rám? Mindig pusmogott a hátam mö-gött. Persze, akkor jó voltam, mikor azért a rongyos ötven koronáért befogadtam őket az uram ágyába. Az utcán hált volna az urával együtt, ha én nem adok néki kvártélyt. Akkor jó voltam, azután ki akart engem túrni. Hiszen csak lett volna itt Kovács. Ha én azt tudnám, hogy ő még életben van ott valahol Szibériában. Akkor majd visszafizetnék én min-dent Dezsőnének. Azt is ő kezdte a szalónnal meg kékszobával. Hogy miért legyen a nagyságos asszonynak annyi szobája? Hogy most már egyforma minden ember...

A láda feneke halkán zörgött. A metszett pohár oldalán késpenge kapargált.

— Igen, engem mindig piszkált a Dezsőné. Ő volt az oka az egész-nek... Azt is ő mondta, hogy bolond vagyok, ha a csarnokba a szatyort

hordozom a nagyságos asszony után. Köszönje meg azt is, ha élni hagyják. — Záchné fölegyenesedett, lassan fordította arcát Róza felé. Az rögtön elhallgatott, mikor a tekintete érintette. Egy pillanatig hallgatva meredt egymásra ez a két külön világ. Nyolc esztendeig egy fődél alatt éltek, nagyon sokszor ettek egykenyérből, minden vasárnapon egy tálból merített Záchné mindkettőjüknek. A háború szörnyű vihara egy fészekben találta őket, ott lapítottak abban a közös fészekben az égzengés alatt. Két asszony, egyik az urát várta, másik a fiát siratta. Sok-sok reggelen mondták el halkan egymásnak, milyen álom verte föl a fejük alját nyugtalan éjszakákon. Két asszony... Most ott álltak és nézték azt, ami tulajdonképen mindig közöttük volt.

A cseléd és a gazda.

A fellázadt cseléd és a gazda.

A leigázott cseléd és a gazda.

A kétféle emberfajta. A rabszolga ember és szabad ember. Két ember — két asszony. Az egyik fél élettel adós a másiknak. Azzal, hogy a gyermeke nem maradt fattyúhajtásnak. Az egyik mindig adott, olyasmit adott, amit nem lehet ledolgozni, visszafizetni, mert azért köszönet jár. Az egyik mindig adhatott, a másik pedig feneketlen kezébe csak kaphatott.

Úr és szolga — hallgatva néztek szembe.

— Mondtam, Róza, hogy kár erről most beszélni. Nézze, vannak dolgok, amiket meg lehet bocsátani, de nem lehet elfelejteni. Azt a szatyrot, amit maga nem hozott el, én sohasem fogom elfelejteni. Nem azért, mert nekem kellett vinnem, hiszen úgyszólván üresen hoztuk haza, meg azután vittem én azt máskor is, azt jól tudja maga. Csak a hang, Róza. Az, ahogyan maga beszélt velem. Emlékezzék csak vissza. Maga belémdöfte a kést és mindennap megforgatta bennem. Maga akkor ezt tette. Mindennap volt valami jó híre a számomra. És azután, amikor a lakásomból akartak kitérni... Hagyjuk, Róza. Én másképen cselekedtem, lássa. Fizethettem volna, csak egy szavamba került volna, mikor fordult a kocka. De én nem mondtam ki azt a szót. Mert lássa, mégsem vagyunk egyformák. No, ugye mondtam, hogy kár erről beszélni.

Róza most már egy szék támláját törülgette a köténye szélével.

— Az az egy azonban bizonyos, hogy mindaz, ami akkor történt az otthonunkban, nagyon is hozzájárult ahhoz, ha én most elmegyek. Nagyrészt maguk tanítottak meg nemszeretni az életemet. Napról-napra, óráról-órára morzszolták-zúzták-törték szét a lelkemet. Mindennap egy csöpp méreg ugyanarra a helyre. Ha kőből lett volna a szívem, akkor is kivájják, átfúrják... Ezért már csak jobb, ha most így történik, Róza. Lássa, azt is elhiszem, hogy most kicsit nehéz magának ismét idegenek közé szakadni. Ha egyszer mégis hazakerül az ura, annak is jobban esett volna a régi otthon vizontlátni. Hanem ennek már csak így kell történnie. Elhiszem, hogy most bánja, amit akkor cselekedett. Azonban vannak dolgok, amik jóvátehetetlenek, mert halálos cselekedetek. Ami abban az időben meghalt, most már nem lehet feltámasztani... Azért nem kell sírni, Róza. Én nem haragszom. Hiszen tudja, hogy nem vagyok olyan természetű. Maga nem is tehet mindarról tulajdonképen. Nem, nem haragszom, sőt, ha szüksége lesz valamire, csak keresse föl a fiaimat. Nem haragszom én, Róza, csak elmegyek innen. Siessen maga is csomagolni. Délután hatkor indulok... Így, Róza...

Most már igazán nem volt több mondanivaló. Róza lábujjhegyen ment az ajtóig, megegyszer körülnézett abban a szobában, ahol már a sötétben is tudta minden tárgynak, bútornak a helyét... Az ajtó halkán zárult be mögötte. Odakünn a konyha közepén megállt egy percre. Bement azután a szobába, ahol a takarításért lakott. Itt ment férjhez, itt szülte a gyermekét, itt lakott másfél évig az urával. Itt búcsúztak, mikor az ember a háborúba ment. Utolsó nap még megszegezte annak a vörös diványnak a lábát. Az a divány most is ott áll a sarokban. Az a szeg még mindig tart...

Kinyitotta ő is a szekrényajtót és el kezdett kiszedegetni, kirakosgatni...

És csak rakosgattak, csomagoltak a konyhán túl, konyhán innen... A lépés, zörej néha-néha áthallatszott. És feszült közöttük fájdalmasan a láthatatlan szál...

Ez is egy szál volt. El fog szakadni nemsokára. Azért fáj most olyan nagyon...

— Készen van, Róza?...

— Igenis, nagyságos asszony.

— Nem maradt itt semmi?

— Semmi, nagyságos asszony.

— Én is készen vagyok. Indulhatunk...

A kapu dördülve vágódott be utánuk...

— Nem maradt itt semmi, Róza?...

IV.

Zách Tamásné ott volt már az új otthonban, ahová elvágódott, mint a nagybeteg a békés templom hús árnyékába... Ott lakott már az öreg házban, amelyiknek az eresze alól szárnyára kelt sok esztendő előtt... Mióta volt már ott?

Napok multak el, vagy hetek is talán?

Gergelovának nevezték el a csehek azt a falut, a Nyitra partján. Azt a falut, amelyiknek egész határában Zách Tamásné apja volt valamikor az úr. A templomát is ő építtette, az oltárra Zách Tamásné gyengéd lánykeze hímezte a a gyolcsterítőt, álmodozón.

Gergelova... így nevezték el a csehek. Azt a drága, jó fekete televenyt, azt a bársonymezőséget, azokat a szőlőket, gyümölcsösöket, azt a kukoricást, azt a sárgára meszelt kúriát ott a faluvégen...

Azt a földet, ahol a családi kriptá hallgatott komor méltóságában...

Abban az esztendőben sok hó esett, különösen azon a vidéken. Méter magasan állott az utakon a tengernyi vakító fehérség. Amerre ellátott a szem köröskörül, ráfeszítve a mozdulatlan, fagyos, hideg, halotti lepel, a szűzfehér szemfedő a házakra, kertekre, rétségekre. Zách Tamásné lassú lépésekkel járta végig a hét szobát. Egy végtébe nyíltak a nagy szárnyas ajtók, végig-hosszig lehetett látni az egész házon, az összes szobákon. A kalotaszegi varrottasokkal díszített előszoba, másképen „kis irodának” is nevezték. A kék szoba, — mindegyik fia odahozta a nászi ágyba szép menyasszonyát —, a nagy szalon, a címeres ebédlő, a rózsaszínű szoba, a déduská szobája, kis előszoba, azon túl a konyha, kamra és Csulaknak, a kertészembernek a lakása. Az ősi ház, a kerek, oszlopos tornáccal. Záchné

fázósan húzta össze vállát a százgalléros, meleg kabátkában. Sokáig álldogált a rózsaszínű szobában, a hajlított oldalú, régimódi, politúros komót előtt. Mikor a fenyő hullajtgatni kezdte tobozait, összeszedegette minden napon és egy csomóba gyűjtögette. Elgondolkozva rendezgette most a tobozokat. Rakosgatta egyiket a másikra, fekete selyemszállal kötözte össze őket. Kis oltárfélt épített a tobozokból. Földíszítette sárga, kék, vörös és rózsaszínű szalmarózsákkal. Az oltár körül sárgult arcképek, régi-régi felvételek és egészen újak, eleven színekkel, elevenen, vidáman mosolygók és ezek ott sorakoznak a régi komóton. A fiatalok elmentek helyet csinálni az öregeknek. A ház körül méteres hó az ablak alatt, a gyalogutakon végig a falun és a falun túl az ország útján...

Betemetve. Betemetve... Betemette a hó a falut. A posta nem jár, csak egyszer egy héten. Mi haszna volna azonban, ha járna is? Túl a demarkációs vonalról nem hozhat hírt úgy sem. Az új határok le vannak zárva.

A kakukos óra négyet kiáltott az ebédlőben. A homály hirtelen ereszkedett rá a házra. Behúzódott a nagy ablakokon a hangtalan szobákba. Záchné idegenkedve nézett körül. Még állt egy percig a komót előtt, azután átment a szobákra és bezárta a kis iroda ajtaját. Mitől fél? Miért zárkózik? Ki keresi a halottakat? Tudnak félni a halottak?

Valaki zörget a konyhaajtón... Nem siet, lassan megy nyitni. Ez bizonyosan Csulak, a kertészember. Ilyenkor be szokott jönni. Vödör vizet hoz a kútról és megkérdi, nincs-e szükség valamire?

A halinaposztó-csomag benyomakodik a katonabakancsban, fején az arccsontok szinte keresztülfúrják a ráncos, sárga bőrt. A szeme fehérje is sárgás Csulaknak. Talán csak nincs sárgaságban? Gémberegett ujjaiával megkaparja a sapka szélét:

— Vizet akar hozni, Csulak?

— Igen már sötétedik.

— Jól van, Csulak, itt a vödör. Majd megvárom.

Így mondja ezt minden este, amikor a konyhában a tűzhely elé kuporodik. Nincs már világosság a házban, csak a tűzből szüremkedik kifelé valami halványpiros sugárzás. Nincs nagy parazsa, sem erős fénye a vékony galyaknak. Az idén későn botolták le a fűzetet, ezek még tavalyról maradt ágak. A javát régen eltűzelték, most így kell kínlódní, míg a friss vágás kiszárad a kamarában. Persze „az asszony“ dolga maradt utoljára. Amikor szemére vetette Csulaknak, az megvakarta a füle tövét és azt vágta oda kevélyen:

„Bizony, nagysága kirek, most már az van, amit a nip akarja...“

„Amit a nip akarja“ — ismételte magában Záchné és nem mondta ki, amit utána gondolt. Ő már látott olyat, amikor az történt, „amit a nip akarja“. Ezek még itt csak kacérkodnak vele. Ez még csak a füstje, de ő már megpörköldött a tűz mellett. Nem is vitatkozott ő Csulakkal. Hagyta. Az meg is tért magától, megbánta, ha úgy elszaladt a szája, hiszen huszonhat éve szolgált Zách uraságéknál. Ide házasodott ez alá a fedél alá. Itt nevelte a gyerekeit. Volt nem egy nyár, amikor az úrasszony és cselédasszony egy időben horgoltak pici főkötőket. Volt úgy is, hogy egyszerre tördelték a kezüket kis koporsó mellett. Az ilyesmit azért mégsem lehet elfűjni az emberek közül. Az ilyesminek mégis csak van valami nyoma. Szó sincs róla. Kirepülhet az emberből egy kis időre, — hiszen

életükre. Akkoriban kezdték rákapatni a magyar gyerek száját az idegenből jött koldusfalatokra . . .

— Gyerekek! Culi! Zoli! hol van a csajkátok? — kérdezte hirtelen a soványhátú asszony a bokor felé fordulva.

— Itt van mellettünk!

— Mert ezek is járnak az amerikai ebédre — magyarázta Zách Tamásnének a sápadt arcú. — Mit csináljak szegényekkel? Én nem tarthatom őket, nekem magamnak is van elég gondom. Tetszik talán ismerni ezeket a gyerekeket?

— Nem ismerem.

— Csak azért kérdeztem, mert itt a környéken mindenki ismeri őket.

— Én csak leültem itt pihenni, nem lakom a környéken.

— Akkor azért. Mert itt a környéken mindenki ismeri őket. Itt ült velük a szegény anyjuk télen-nyáron minden nap, de minden istenáldott napon. Reggel kilenckor már tolt a gyerekkocsikát a Lovas-utcából, egyenesen ehhez a padhoz. Délben hazamentek, megebédeltek, két órakor már újból itt ültek a gesztenyefa alatt. Először csak egy gyerek volt, azután kettő, azután három.

És most hol van az anyjuk?

— Meghalt. Az anyjuk is az apjuk is. Tetszik tudni, kinek a gyermekei ezek? Annak a csendőralezredesnek, akit a gépgyári munkások ítéltek halálra. Azért, mert rálövetett egyszer a munkásokra még a háború alatt, amikor katonai parancsnoka volt a gyárnak. Istenem, ő nem tehetett róla, a kötelességét teljesítette. Azután jött a forradalom és kimondták rá a bosszút. Valaki figyelmeztette, elbujdosott otthonról. Vidéken csavargott heteken át, írni sem mert haza, csak úgy, ha ismerősök útján küldhetett híreket. Egyszerre halálos beteg lett az asszony. Az a gyönyörű, fiatal asszony. Az Isten tudja, mi volt, hiszen annyiféle nehéz kór-ság dőlt haza a harcterekről a hazaöznlőkkel.

— A hazaöznlőkkel, — bólogatott csendesén Záchné és borzongva rázkódott össze. A hazaöznlők . . . A kirabolt, megvadított csapatok hazaöznlése . . .

— Igen és a szegény asszony oda lett három nap alatt. Az ura haza-jött a temetésre. Persze már lestek rá és csakugyan elhurcolták.

— És mi történt vele?

— Eltűnt . . . ő is . . . mint a többi . . .

Zách Tamásné leeresztette fekete gyászfátyolát. Nehézkesen kelt föl a padról, figyelmesen bölintott és elindult a téren körbe vezető úton. Lassan lépkedett magassarkú cipőjében. Tulajdonképen nem volt annak semmi értelme, hogy itt mászkált ezen a téren. Pár száz lépésnyire a tértől lakott a középső fia és mindjárt a másikban, a Lovas-utcában a legkisebbe, kicsi unokáival. Csakugyan mi értelme volt tehát ennek a bo-lyongásnak a téren?

Két óra múltott éppen, ebédidő volt. Ebédidő. A fiúk most asztalnál ülnek és mivel erősen dolgozik mind a kettő, tisztességesen esznek család-jaikkal. Ő reggel kilenckor teát ivott és utána kis maradék metéltet, előttevaló napról. Hiszen a nyugdíj alig futja.

Az emberek felugráltak körülötte. Az apró footballisták visítva kap-kodták össze a ruhájukat, a maszatos árvaháziak rohantak a tanítónő-höz, mint apró csirkék a kotlóshoz . . .

a legjobb asszonyt is meg tudja csalni a legjobb ember is —, hanem véglegesen elfelejteni, az más lapra tartozik. Azt már nem lehet...

A tűz nyitogatta és csukogatta a szemét a tűzhelyben. Zách Tamásné kinyitotta a bádogajtócskát és elmélázva tördelte a száraz ágakat és rádobálta a tűzre. Ez volt az esti szórakozása. Apró burgonyákat borított le kis vasserpenyővel, egy esésze teavizet állított mellé. És tüzelt alá a hulladék ágakkal. Ó, amíg így bedobálta az ágacskákat órákon-órákon keresztül, hány élet járt át meg át rajta. És mennyiszor járta keresztül-kasul ő is a magáét. Voltaképen csak most ismerte meg azt, ami volt. Ebben a feneketlen hallgatásban, ebben a fehér koporsóban kerekedtek ki az arcok az álorcák alól. A szavak valódi értelme csendült.

Az udvaron zörgött a kút kerekének merítő láncá...

— Mindjárt bejön, — mondta halkan Záchné.

A nagy egyedüllétben megszokta hangosan gondolkozni.

Az ajtó előtt sokáig dobogott Csulak, a havat rázta le a bakan-csokról.

Igy tehát be is jön. Sokszor csak a vödört adta be. Most azonban bejött. Kicsit motozott a vödörrel a sarokban, aztán megfordult.

— Már „sitét“ van, nagysága kirek, — mondta fontoskodva. — Ahogy dél elmulta, kirek alásan, mindjárt sitét van. Lesz hosszú az éccaka reggelig. Most lehet alunnyi...

— Aki tud aludni, Csulak. Annak lehet.

— Annak igen, aki tud.

Elhallgattak kicsit. Csulak nézte az apró galydarabokat. Egy szempillantás alatt lángot vetettek és elégtek, mint a szalma, olyan hamar.

Hallgattak. Pedig lett volna itt miről beszélni, csakhogy arról, éppen arról nem akaródzott.

— Ma megfogtam a kilenvenhetediket, — mondta végre Záchné.

— Hm... Hm... hol a szemtelent?

— Az ebédülőben. Akkor volt, mint egy patkány. — Lássá, Csulak, mégis csak érdemes volt hazajönnöm. Hiszen, ha még kicsikét halogatom, elvitték volna a házamat az egerek. Vagy ledöntötték volna. Kilenvenhét egér öt fogóval, ez nem kicsiség. És milyen lyukak, fészkek. Egyszer régen olvastam, hogy a hollandusok vagy belgák bizonyos időközökben „nemzeti napokat“ tartanak a patkányirtásra, különben a kikötőket és gátakat rombadöntenek ezek a gyalázatos rágcshalók. Akkor nevetségesnek és túlzásnak ítéltém az egészet. Most látom, igazuk volt. Hiszen még a falakat is átfúrták a haszontalanok. Kilenvenhét egér, ez már valami. Az ember kihúzza a lábát és mindjárt betolakodnak — az állatok is —, tette hozzá kis szünet után. — Ó, a hollandusok okos emberek. Ők tudják, mikor és miért tartsanak nemzeti napokat. Mi magyarok megfeledeztünk a nemzeti napokról.

— Odaát Magyarországon, — kezdte Csulak és Záchnének a szívébe hasított a szó. Nem állhatta meg, kimondta a szemrehányást:

— Hamar megszokták ezt maguk. Csulak... „Odaát Magyarországon...“ Mikor másfél évvel ezelőtt elmentem, még itt is Magyarország volt... Akkor még maga is magyar volt, Csulak.

Csulak gyorsan felelt.

— Most van mit enni, van fizetés, nagysága kirek. Most az van, „amit

nip akarja". Most itt más világ járja. Nagysága azért ne félje, nagyságát senki nem bántja, ha lesz itt nagy dolog.

— Nagy dolog lesz, Csulak?

A sárga susinka arca engesztelhetetlenné keményedett. A tenyerét végighúzta a száján és bajusza helyén.

— Lesz, — mondta kevélyen.

Záchné megkotorta a tüzet. Nem nézett föl, úgy jegyezte meg:

— Maga nem volt itthon ma délután, Csulak.

Az hallgatott.

Kutyaugatás verte föl az udvart, Ráfigyeltek kis percig: azután megállapították.

— Ugat a Hattyú kutya.

— Miért ugat? — kérdezte Záchné. — Hiszen ide nem jön idegen.

Hallja, hogy húzza?

— Megnézek, miért ugatja.

Csulak kidöcögött. Záchné hallgatózva állt a konyha közepén.

— Mit érez ez a kutya? Miért ugat olyan nagyon?

Sűrű, gyors léptek közeledtek. A konyhaajtó előtt megállottak. Csulak hangosan beszélt:

— Itt van tekintetes úr, a konyhába lenni nagysága.

Te Úr Jézus, emberek jönnek. Kilencedik vasárnapja, hogy nem beszélt emberrel. Csulakkal itt-ott beszélgetett csak.

— Ó, csakugyan ön az, kedves jegyző úr? ... Isten hozta főtisztelendő úr... Tanító úr... ó, ó...

Az izgalomtól reszketett, nyelte a könnyeit és a torkát görcsösen fojtogatta a fájdalmas öröm... Dadogott...

— Kilencedik vasárnapja... Kilencedik, hogy itt vagyok és azóta nem beszéltem emberrel. Csulakkal néha... De ez a nép olyan most, mint a beretva. Akkor is vág, ha nem akarja... És be sem vezetem önöket. Igaz, hogy itt van a legmelegebb...

— Mindegy az, nagyságos asszonyom, — szólt közbe a főtisztelendő. — A fő, hogy itt vagyunk és ismét üdvözölhetjük magunk között a nagyságos asszonyt. Mi egy pillanatra sem felejtettük el. Minden ünnepezen velünk imádkozott a gyönyörű oltárterítő, a nagyságos asszony kezemunkája. És valahányszor kilépek az oltár elé, rám nézett búsan az oltártól balra az üres családi pad. Bár azt hiszem, az utóbbi hónapokban nem volt üres a pad. Az elhúnytak szelleme bizonyára föltámadott és várja: mi fog történni.

— De kérem, nagyságos asszony — szabadkozott a három férfi, mikor látták, hogy Zách Tamásné odakuporodik a kályha elé és ugyancsak fújja a tüzet —, de kérem, miattunk ne tessék fáradni.

— Nem fáradság ez nekem, szó sincs róla, mindjárt égni fog. Inkább beszéljen, főtisztelendő úr, beszéljen az Isten áldja meg. Mi van, mi fő itt körülöttünk? A nép hogyan fogadta és hogyan állja a változott helyzetet? Hiszen reszketek érte, hogy valamit megtudjak... Ez az egész térfoglalás itten? Nem is tudom, hogyan történt ez?

— Hogyan történt? — ismételte a kérdést a főtisztelendő és a hangja a torkába szorult.

Mégis csak szokatlan volt ez így. A büszke úriasszony, ahogy ott kuporgott a tűz előtt és teli tudóval próbálta élesztgetni a lángot. Talán

a. halott magyarságba akar így életet lehelni? ... És ők maguk is, itt a félsötét kunyhóban görnyedezve... Kicsit féloldalt fordította a fejét. Félbeszakította önmagát:

— Most az az érzésem volt, hogy denevérszárnyak csapkodnak a fülem mellett.

Záchné feléje nézett.

— Denevért nem láttam, csak egy kuvik látogat meg néha. A minap, szegény Zajdáczné halála előtt hajnalig szólt a fáskamra tetején. Csodálatos egy madár. De így sohasem érünk a végére, főtisztelendő úr.

A láng fellobbant, Záchné szaporán dobálta be a kis ágakat. Vizet tett oda piros lábasban, középre, ahol leghamarabb forr.

— Éjjel jöttek mindig, a rendes katonaság is, de meg a sok tolvaj, rablóbanda is, amelyik ilyen zavaros időben mindig kibúvik az odvából. Itt is, ott is betörték a környéken, most itt fosztogattak, amott gyujtogattak, hogy rabolhassanak; egyszóval az ember elkészült mindenre. No egy este, — éppen a tanító úr volt nálam —, arról beszélgettünk, mit csinálnánk, ha úgy minket is megtámadnának. „Én bizony rájuk lőnék“ — mondtam — „van egy jó revolverem, az őrnagy bátyámtól maradt itten. Amikor fegyverek után kutattak a csehek, biz én jól eldugtam.“ A tanító úr elment, tizenegy óra tájt volt. Én meg imádkoztam kicsit, körüljártam a házban, éppen lefeküdni készültem. Egyszerre csak hangosan verik az ajtót, puskatussal. Az ablakhoz mentem. Sötét, csillagtalán éjszaka volt, nem láttam, csak a vastag feketeséget ide-oda hullámozni. Hanem az ajtót most már többen püfölték. „Ki az?“ — kiabáltam ki az ablakon. Semmi felelet, csak püföls. „Ki az?“ — kérdeztem újból — „feleljenek, mert kilövék!“ „Katonák“ — mondta egy hang. „Ilyenkor nem járnak rendes katonák, csak a rablók“ — feleltem tótul. „Ha katonák, jöjjenek reggel. Mit akarnak?“ „Nyisd ki az ajtót!“ „Ha nem takarodtok, lövök...“ Még nagyobb dörömbözés. Kilöttem. Abban a pillanatban püff... püff... püff... Köröskörül süvöltés, sziszegés, sortűz az egész házra. Mint a legyek röpködtek körülöttem a golyók. Én visszavonultam, hasravágódtam, a rózsafajért a kezemre csavartam, hangosan mondtam az Üdvözléget. A gazdasszonyom és a konyhalány halálra váltan rohantak be. Mint az örültek forogtak a szobában, integettem nekik, de az ilyen nőféle sohase tudja, hogy mit csináljon, ha baj van körülötte. Nem hogy lefeküdték volna, csak még inkább ugrándoztak, mikor engem a földön láttak, azt hitték persze, hogy már meg is haltam. Amikor azután a Terkának a fülecimpáját súrolta az egyik golyó, bezzeg összeomlott, mint a liszteszák, ha kipukkasztják. Egyszerre csak elhallgatott a lövöldözés, megint hallom, hogy püfölik az ajtót. Elkészültem a végsőre. Hanem megismerem az egyházi hangját. „Főtisztelendő úr, tessék kinyitni, rendes katonaság van itt, beszélni akarnak főúrral.“ Fölkeltem és kinyitottam... Előljött a harangozó, támolyogva az ijedségtől, mint a részeg, utána a nagy csomó katona lövésre készen tartott fegyverrel. Betódultak és vizsgálódva néztek körül, mint a hiúzok. „Add elő őket“ — ordítottak rám. „Kiket?“ „Hát a magyar kutyákat, a katonákat, akiket rejtegetsz.“ „Kutassátok át az egész házat...“ Feltúrtak mindent, de — persze — nem találtak senkit, hiszen én nem is rejtegettem senkit. Mindegy, azért közrefogtak és vittek magukkal.

Odakünn a konyhaajtó előtt, ugatni kezdett a Hattyú kutya, kaparta

a küszöböt. A tisztelendő úr elhallgatott. Egymásra néztek, nagyijedten azután szégyenkezve horgasztották le a fejüket. Ugyanaz a gondolat szaladt át rajtuk:

Mégis csak utolsó dolog ez, ennyire süllyedni. Felnőtt emberek remegnek, mint a nyárfalevele, ha a kutya elvakkantja magát. Pedig nem csinálnak mást, csak egy kicsit összeültek a bánatukat foltozgatni.

— A Hattyú kutya, — mondta Zách Tamásné.

— Talán jön valaki — tette hozzá a tanító és körülszalajtott a tekintetét. — hátsó kijáratot keresett.

Csakugyan félt a tanító úr? Ej, Istenem! mikor olyan rossz híre van a prágai kazamatáknak...

Odakünn elcsendesedett. A nagyságos asszony beleszúrta az arany-szélű, átlátszóan vékony csészékbe a teát. Cukrot, rumot kínált. Ömagának a parázsbelű, kellemesen illatozó krumpliból is tányérkára tett néhányat. Darabig csak a kanalak zörgése hallatszott. Azután megint belekapott a szóba a főtisztelendő úr.

— Az állomásra hurcoltak magukkal hajnalban. Akkorára persze már tele volt minden ház a nagy hírrel. Még nem haladtunk száz lépést, amikor elkezdtek körénk gyülekezni az asszonyok, de még a férfiak is. Szidták, csúfolták, fenyegették a cseh katonákat...

„Ti szvinyák“ — mondták — „ti gyáva kutya... Azt ígértétek, hogy megszabadítottok a „hadiszidainktól“ és azzal kezdtétek, hogy elhurcoljátok a papunkat!?” Eleinte csak a szavakkal dobálták őket, de mire az állomásra értünk, már kövek is repültek. Ami engem illet, nem valami jól éreztem magamat a feltűzött szuronyú katonák között. Elkészültem a legrosszabbra. Csak az az egy vigasztalt, hogy magam körül láttam néveimet. Így tehát maradt még valami nemesebb a lelkek mélyén. Még ott van a mag; a tüzes láva és hamu, a bűzös, megrontó vizek és tüzek, amiket a föld okádott ki magából és zúdított rá az emberiségre: a háború, a forradalmak még meghagytak valamit a régi emberből. Még van reménység a feltámadásra. Lehet, hogy én, lehet, hogy más, de a munkát elkezdhetjük. Neki azt az ekevasat és mélyen hasogatni a barázdát az emberek szívébe. Valahol lenn, elrejtetten, félig már elhalóban, ott a csira. Ki kell takarni, hogy a nap áldott sugara hozzáférközhessék. Míg néztem a hívek ismerős arcát, ilyeneket gondoltam. Hangosan csak ennyit mondtam: „Menjetek haza békességgel, emberek. Magatoknak csináltok bajt, ha ebbe beleavatkoztok. Én nem félek, mert velem az Igazság...“ Az egyik cseh rámmordított, hogy fogjam be a számat. Elhallgattam, de a nép nem mozdult. Egyre dühösebb, izzóbb lett a hangulat körülöttünk. Az asszonyok felesugdosták az emberek fülét, azok is morogni kezdtek. Az őrzővezetője meggondolta a dolgot. Az állomásról betelefonált a zsupáni hivatalba, adatokat kért rólam. A válasz, úgy látszik, kielégítő volt, mert egyszer csak bejött hozzám és sűrű bocsánatkérések között elengedett. „Tévedés volt, kérem, sajnálom. Egyszerű tévedés...“

Egyszerű tévedés... a szobámban odahaza azonban kilencvenkét puskagolyót szedtünk össze és a gazdasszonyomnak még három hónap múlva is nyavalyatörős görcsei voltak. Tévedés volt... Később megtudtam, hogy a saját híveim közül került ki az áruló. Erdemeket akart magának szerezni a derék ember. Besúgta, hogy a magyarokkal tartok. Ez volt az én esetem a csehekkel... Az is lehetséges, hogy maguktól jöttek. Rám-

törtek egyszerűen. Hallottak valamit, nappal nem mertek bevonulni, ezért jöttek éjszaka. A kalandot restelték mégis, így akarták takargatni a gyávaságukat, az esztelen lövöldözést. Így vagy úgy — itt ülnek azóta a nyakunkon. Ez a legszomorúbb az egészben.

— És ugyancsak dolgoznak — szólt bele a tanító. — Nincs olyan hét, amelyik ne hozna valami utasítást. Tele vagyok már tót és cseh meséskönyvekkel, módszertanokkal, órarendekkel és hasonlókcal. Az olvasókönyvek, történelmek kicserélve. Népkönyvtár fölállítása és így tovább... és így tovább. Ezek dolgoznak, ezek nem henyélnek...

— Ha mi csak századrésznyit dolgoztunk volna — sóhajtotta a nagyságos asszony. — Mennyiszor sürgettem én főispánnál és más hivatalos helyeken... Törődniük kellene a néppel. Meg kell tanítani őket emberesebb, okosabb, egészségesebb életre... Törődniük kell a néppel. Az asszonyok nem tudnak főzni, nem tudnak gyermeket nevelni... Ki hallgatott rám? Az uraknak nincs idejük az ilyesmire... Az urak magasabbrendű dolgokkal vannak elfoglalva. Az első Béla feje tetejére zuhant háztető alól gerendákat kell kifeszíteni; ők azóta, ezer esztendő óta mind ezt a gerendát hurcolják. Akkor meglazult az oszlopszat, egyre toldozzák, foldozzák és tudja Isten, felépíteni mégsem tudták. Sokszor jutott már eszembe, hogy újból kellene kezdeni az egész építkezést. De ki fogja ezt megcsinálni, Istenem? Ha tudnák, mi történik Pesten... Mit hagytam én magam mögött! Szóval az el nem mondható, betűvel olyan le nem írható. Nem fogják megtudni soha az utánunk következők, hogy mi mit szenvedtünk. Mert nem a koplalás, nem is a kínzatások. Hanem ami a lelkekben történt? A megmérgezett jelen... A megfertőzött jövő...

— Mi történik Budapesten tulajdonképen? — kérdezte elfojtott hangon a tanító. Mi azt gondoltuk, hogy majd Budapest...

— Tudom, hogy azt gondolták — szakította félbe Záchné... Mi is azt gondoltuk eleinte Budapesten... Diadalmas bevonulásról álmოდztunk... Sok híja van még annak. Először odabenn kell rendet teremteni... A pártoskodás... osztálygyűlölet... ninestelenség... Így nem lehet hozzáfogni... Az a boldogtalan, beteg város... Ha visszanezék innen, a messzeségből, mindig csak temetőt látok... Nagy-nagy temetőt és a temető végében cifra ház, kivilágított ablakokkal. Piros fény árad az ablakokból a temetőre... A nagy ház — másnak gondolnád kívülről, pedig nem az. Néha azt hiszem, csupa-csupa örültek laknak benne. A zsúfolt utcák, a szaladó emberek... Fáradt, csüggedt és betegesen csillámló szemek...

— Budapest... de kár érte... Az én fiaim is ott laknak abban a városban. Mióta eljöttem, semmi... semmi hír.

A jegyző az előbbi reménytelen szavakkal vívódott még mindig.

— Akkor mi lesz velünk? — tette föl a kérdést és megértették, mire gondol.

Senki sem felelt...

Hallgattak egy ideig, azután a férfiak fölszedelőzködtek.

— Mindig itthon vagyok — mondta Záchné az ajtónál és bús mosoly hervadozott a szája szélén.

A Csulakék kutyája mérgesen rontott neki a távozóknak, de a két tészéktől nem nézett ki senki, hogy rászóljon a hangoskodó állatra...

V.

Három hónapja tartott már... Három hónapja járt-kelt magányosan a nagy, üres házban. Némaság és sötétség voltak csupán bús társai.

A sötétség délután négy órakor kezdődött. Akkor a láthatatlan kezek ráfeszítették a gyászfekete, nehéz posztót az ablakokra, betömték még a kulcslyukakat is feketeséggel. Sűrű volt a szobákban a titokzatos sötétség, hogy megállt volna benne a fejsze, mint odakünn a nedves ködben a feneketlen, sáros utak fölött. Csupa-csupa irdatlan feketeség végig a nagy házban. A világ legszomorúbb, hangtalan némasága, feketére festve. Három hónapja tartott már ez.

Könyvekre gondolt néha... Kézimunkákra... De a keze bénultan pihent az ölében, a szeme nem állotta a betűt.

Délután négy órakor beállott a sötétség, akkor lefeküdt a kis szobában. A kályhában lassankint kihúnyt az utolsó parázs. Csulakéknál nyílt néha az ajtó. Szemben a házzal, az út tulsó oldalán, kicsit beljebb az úttól, volt a bérlőek lóistállója. Az istálló udvarán nyikorgott a kútgém, a kocsisok megittatták a lovakat. A Hattyú kutya néha-néha belevakkanzott a gép csikorgásába.

Az ebédlőben halk, óvatos recsegés. A nagy pamlag fiókjában még mindig garázdálkodik az egér — gondolta. Azután hosszú hallgatás... Hosszú hallgatás...

Ugyan hány óra lehet? Lesoványodott, kicsi testét összehúzta a takaró alatt. Megtapogatta a falat, az ágy mellett. Odahordott mindent az ágya köré az összes szobákból, mindent, amivel még foltozgatni bírta azt a máladozó, muladozó életét. A szalmarózsák, fenyőtobozok, fényképek, apróságok.

Ügyetlen gyerekírások, régi születésnap-i köszöntők, szegletes rajzok, semmiségek. A nagy dolgok leszakadtak róla és ő levált a nagy dolgokról. A semmiségek mellette maradtak.

A sötétség behatolt minden pórusán, beleitta-beleette magát a vérebe. Fekete volt már a vére is, a szíve is csupa-csupa fekete gyász. Ahogy ott feküdt, egyre az az érzés vonaglott át rajta lábahegyétől a feje búbjáig, hogy terítőn fekszik, már nem is él. Élve temették el...

El van temetve. Semmi hír odaátról. Egyetlen szó, egyetlen hang meggyógyította volna. Eleinte még megpróbálta kapcsolatokat teremteni. Küldözött ide-oda, jegyzőhöz, paphoz, tanítóhoz és mindenkire, aki a tulsó partról jött. Csulak elment, hírt is hozott, de mindig-mindig valami olyat, amivel megmarta.

„Levil nincsen, de azt beszélik dumvinába, hogy a ház azé, aki benne lakja, már húsz esztendő óta. Mi nagyságával már huszonhat éve lakja, kirek alássan...“

Ilyenek örölték, morzsolták szegény testét-lelkét. Nappal csak jöttment a házban, mint az elátkozott lélek céltalanul. Már nem főzött magának. Belerágta magát abba a gondolatba, hogy nem érdemes. Kiesett belőle az élet minden célja. Kilenc gyermeket szült, és nevelt, és most ez a termékeny asszony leszakadt az élet fájáról. Hamarosan száradni kezdett.

A fenyők halkan zizegtek az ablak alatt. A zizegésbe különös pötyögés vegyült. Talán madárhangok. Nem először hallja... Belenyúlva

végtelen éjszakájába mindig visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy a házatlan cinkék panaszkodnak odakünn. Eheznek és fájznak. Ők is hazátlanok.

Föülte, kigyujtott. Meg akarta nézni hány óra van. Rávilágított a kis karkötő órára.

— Szent Isten, még csak délután hat óra . . .

. . . Még csak hat óra . . .

Hol volt még a reggel a sötétségre fölrvavatalozott magányos, öreg asszonyinak. Összekulcsolta a mellén a kezét és lehúnyt szeme mögött mozdulatlanul figyelte, hogyan szőnek-fonnak, motoznak benne a gondolatok. Ide-oda mászkáltak a szorgalmatos kis szavak. Apró hangyák, keresztül-kasul túrták sovány húsát. Fénylő, csillámló hajszálakat húztak keresztül a sűrű alagutakon és a hajszálak meg-megrándultak. Ő már ismert minden utat és elágazást. Tudta, melyik gondolat hol szokott fájni, hol bogozódnak, találkozni a különböző szálak. Ám ezen a csodálatos szövődéken egészen új alakban formálódott ki előtte a régi élete. A szövőszék másképen eresztett mostan, a vetélő másképen járt, kusza lett a vászna, és tele görcsökkel. Kócból szőtt, nem selymes, hosszúra fehéritett kenderből.

Az ágy megrázkódott alatta, az ablak is zörgött, valami zuhant nagy messzeségben. Túl a messze mezőségen az őr leeresztette a korlátot, jött a vonat. Most csakugyan elmúlt kilenc. A tiszta, hideg levegőn keresztül élesen hallatszott a huhogás, pöfögés. Az esti gyors. Bécsből jön, Szobig megyen, valamikor Budapestig járt . . . Ezt minden este így gondolta, minden Isten adott este fájdalmasan eszmélt rá a mostani időre. A vonat már nem hallatszott, de a föld még mindig reszketett alatta. Néha olybá tűnt föl neki ez a vonat, mint valami szörnyű-szörnyű tüzes állat. Nehéz kórsággal van tele, a fájdalomtól veszetté korbácsolva rohan elő a dúvad az ismeretlen messzeségből, fújva, lihegve vágat és a merre elhalad, ott megfertőzi a szegény reszkető földet. Mételyt hord a hátán, idegen mételyt, nem lehet előle menekdni, mert a métely már benne van az út porában, a levegő minden atomjában. Beteg az egész világ . . .

Máskor meg úgy gondolta, hogy az Isten tüzes szekere repül-vágtat az éjszakában; nagy hírrel vágat a hetedik égből, végig a világon, az anyagi kocsis csak hajtja-kergeti, és amerre elhalad, a nyomában búzaka-lász ered a beléndekből . . . Mindenre gondolt. Arra is, hogy egy napon úgy tesz mintha nem történt volna meg mind az, ami megtörtént a nagy világban. A háború, a forradalom, a kommunizmus, az oláh megszállás, cseh megszállás, mind-mind rossz álmok, csúf hazugság. Ő becsomagol szépen, kimegy az állomásra, az esti gyorshoz. Jegyet vált, felül az elsőosztályú kocsiába. A bársonyülésre leül illedelmesen és csak ül ottan. Este tizenegyre megérkezik a fiaihoz . . . „Miattam ne csináljatok semmit . . . Én magammal hoztam a vacsorát . . . Finom fogoly, porhanyóra pírulva . . . Diós és mazsolás kalács . . . Te legkisebb, nyúlj csak be a kó-sár legaljára. Ott még van valami . . .“

Már nem hallatszott a vonat dübörgése. Csak a pötyögés, pusmogás újból. Nem állhatta tovább. Kinyitotta az ablakot. A kis madarak, hárman bevágódtak a szobába. Az ablak alatt, az udvaron, a kertben, a mezőn véges-végig a nagy fehérség. Záchné a hó alatt nyugvó földre gondolt. Most végre pihen a föld. Halott nyugalomban pihen. Elvégezte a munká-

ját és pihen. Először a tavasz jött langymeleggel, sok napsugárral, fény-nyel, csillogással engedékenyre csókolta, azután végig szántotta, behasogatott és elvettette beléje a magot. A szegény föld kábultan, ösztö-ösen, magatudatlanul kezdett életet csírázni a magból. A csira megeredt. Jött azután a nyár, a föld forrón adta ki magából minden szerelmes erejét, odaadta magát egészen; az acélosságát, frissességét, üdeségét, legtisztább magát és beérlette a termést. Ez nem volt elég, még-még akartak tőle, még többet — mindent. És ő megfeszítette utolsó — végső akarátát, felszívta önmagából az életnek utolsó csöpp nedvességét, az élet melegének utolsó nyarát, minden színt-szagot, mindent ami még élet, fölkatatott fölszívott a legmesszibb redőből és odaadta — odaadta — beérlette a gyümölcseit . . . Azután kinyújtózott halálos fáradtan: pihenni, pihenni; fádom, reszketek-didergek: fáradt vagyok. Takarjatok be, aludni, aludni. Az égi, fehér takaróba be is göngyölték, be is takargatták a fáradtan aludni vágyót. Most azután csak alszik magába roskadtan . . .

A fák alól téli fuvallat bujt ki, beköhintett az ablakon. Záchné még kinézett egy pillanatig. Csulak bukkant föl előtte.

— Nagysága még nem alussza?

— Beengedtem ezeket a szegény, fagyos cinkéket. Bekopogtattak az ablakomon. Kínjukban talán ráemlékeztek arra az időre, amikor még volt arra való kedvem, hogy cukros dióval tartsam őket. És maga mit csinál ilyen későn, hogy nem alszik?

— A feleségem nem tudja aludni. Hogy azt mondja, csak a feje, csak a feje, az fáj neki nagyon.

— Az bizony nehéz dolog, a betegség, Csulaki.

— Biz az baj, baj, ha az asszony beteg.

— Jó éjszakát, Csulak.

— Nagysága, látta este, milyen piros volt az ég alja?

— Talán szél lesz holnap.

— Az nem. Mondják, hogy az ürményi gróf kastélyát fölgyújtották.

— Azt nagyon rosszul tették, Csulak. Jó éjszakát . . .

. . . Így, tehát fölgyújtották.

Különös jelek a népek nagy éjszakájában. Egyszer itt ég, másszor ott ég. Máglyatüzek, ismeretlen kezek gyújtják, szítják őket. Itt is lángol, ott is lángol. Az ég alja vörös lesz tőle, az emberek arca pedig megsápad . . .

A cinkék gömbölyűre húzódva gubbasztanak, Záchné visszafekszik. Néha azt hiszi, hogy hallja a madarak picí szívének dobbanását. Azt gondolja, hogy reggel diót tör és kiszórja a szofora alá, a hóba . . .

. . . Tizennyolc cinkéje volt már. Csodálatos, hogy milyen hamar adták hírül egymásnak a nagy eseményt; a szofora alatt dió nő ki a hóból. Először csak három volt, az a három legbátrabbik. Azután négy, öt-tíz, végül már tizennyolc. Ha reggel kilenc órára nem volt ott a dió, zúgva csipogtak az előszoba ablaka alatt: mi az asszony, mit csinálsz te jó lélek, te kedves, kicsi, sovány angyal, csak nem haltál meg??

Nem halt meg, már el is készült, feltörte a tizennyolc diót és viszi kifelé nagy sietve . . . Ez volt a napjának legnagyobb eseménye. A madarait megetette, de önmagáról megfeledezett. Egyetlen gondolat élt már csak benne: a várakozás: hírt várt, levelet arról, mi történik odaát?

Hírt a gyerekeitől . . .

Néha még feltámadt benne az akaratnak halvány visszfénye. Mi lesz,

ha egyszer mégis megnyílik az út, ha megváltozik minden és ő visszamehet közéjük. Olyankor nekilátott, főzött, sütött. Elkészült és az asztalhoz ült. A kanala odakoccant a tányér széléhez. A néma szobában nagyot pukkant a kis koccanás . . . Eszébe jutott, hogy egyedül van, kifordult az étel a szájából.

Megérzik-e ezt a gyermekei? Hiszen ő sem érezte meg, hogy velük mi történik? Akár meg is halhattak azóta. Ó az az anyai szívről való mese! És a többi mese. Milyen sokáig hitte, hogy a mesék igazak. Ha legalább álmodni tudott volna róluk. De még azt se. Igaz, hogy az alvás nem volt alvás. Csak belezuhanás a fekete hallgatásba.

Tizenhat órán keresztül minden napon se látott, se hallott, csak a gondolataiban turkált. A háború alatt olvasott egyszer egy katonáról. Ezt a katonát mellbevágta egy gránát. Széjjeltépte a húsát, tüdejét, máját, de nem halt meg mindjárt a boldogtalan. Feltették a betegszállító kocsira, elvitték a legközelebbi őrhelyig. Ott bekötözték és tovább küldték. Tovább a szakadó záporosőben, a borzalmasan rázós úton. Az utat is akna-ágyúgolyó, gránát tépte, szaggatta, hasogatta szerte-széjjel. Ezen az úton vitték a szegény katonát a koromsötét, záporos éjszakában. Hegy-völgyön által. Mire hajnalodott, a vöröskeresztes katona megállította a szekerét, hogy megnézze a beteget. Egy idő óta nagyon elcsendesedett, pedig az egész hosszú éjszakán át kegyetlenül nyögött. Ott feküdt a katona a koci fenekén, kinyújtózva egész hosszúságában, sárga volt a képe, mint a viasz, a melle telisded-tele aludt vérrrel. Mert, hogy kínjában feltépte kötelékeit és a tűz ujjával belemart a sebbe . . . Vájkálta a szívet egész éjszaka . . .

Mire kivirradt rá, Zách Tamásné maga elé tartotta a kezét és jobban megnézte. Nem látszott rajta a vér. . .

Szederkényi Anna

(Folytatása következik.)

TOVÁBBI!

*Úttalan úton járom a lápot.
Tétova léptem ösvényt se talál.
Nádba, gyökerbe botlik a lábam,
Nyomába riad bús vízi madár.
Fürge lidérchad libben az éjben,
Csábítva kering, csúfol, csalogat.
A lép muzsikája susogva zizeg, zúg
Fülembe titokzatos éj-dalokat.
Tán napja se lesz már a fekete égnek?
Sehol se dereng a végtelen ür.
Sötétbe teremnek a szörnyek, a rémek
S én járom a lápot védtelenül.
— Homályos a cél, titkát földi fátyol,
A küzdelem izzó láza tüzel.
Pihenni ha vágyom, kerülget az álom,
Lüktető, sürgető vérem üz el.
Előre, tovább!*

R. Kozma Ilon

— Oláh katonák! Oláh katonák! — kiáltott valaki és Zách Tamásnének alig maradt annyi ideje, hogy félrehúzódjék a fa töve mellé, már is szédítő iramban száguldozott el mellette az első lovas, gyönyörű pejsikón. Tizenegyen voltak. Ott keringtek minden délután a téren. A lovukról szakadt a tajték; miért is kímélték volna azokat a lovakat, hiszen nem ők nevelték. A hódmezővásárhelyi ménesből való lovak voltak azok. Mikor végigvágott valamelyik a lován, Záchnének megvonaglott a teste. Csak állt ottan a fa derekához támaszkodva. Nézte az oláh katonákat.

Záchné elgondolkodott. — Oláh katonák! Oláh katonák! Lobogó zászlóval, zeneszóval muzsikáltatják magukat végig a városon minden délután. Ez a város pedig túri, állja. Ez a város olyan, mint az esett leány, amikor kiebrudalták a szülői házból. Mindegy már akárki. Bármelyik jöttment. Elvesztette a szemérmét, meghalt benne minden érzés becsületről, tisztességről . . . Ez az örült, beteg város . . .

A lovak patája csattogott, az emberek lehorgasztott fővel, egyenkint szállingóztak hazafelé a térről. Csendesen mentek el; mire körülkerültek a teret és a kijáratig értek, valamennyi önmagának árnyékává laposodott. No, amikor bejöttek ezek a katonák, akkor nem egészen így volt. Az egyik menyé Záchnének a kilencedik hónapját viselte akkor és éppen orvosnál járt a Kecskeméti-utcában. A híres orvos rendelője zsúfolva volt, a finomruhás emberek halkán beszélgettek. Nevetés is csendült néha, a kommünt pár napja temették, ismét tudtak nevetni Budapestent az emberek . . . Az orvos váratott magára. A rendelőben puha, mély karosszékek, illusztrált díszkiadások, a várakozás nem volt túlnehéz. Egyszerre csak hangos trombitaszó hangzott az utcán. Trombitaszó és egészen idegenszerű kurjantások. Kurjantások és valami idegen indulóba csapott bele a katonabanda . . . Mi ez? Kik ezek? Odatódultak valamennyien az ablakhoz, — így beszélte el a menyé Záchnének, — fölnyitották az ablakokat, kihajoltak. Ah!

Lenn a Kecskeméti-utca kövezetén oláh katonák masiroztak befelé. . . Gőgösen, diadalmasan, zeneszóval és az emeleti ablakokból lányok, asszonyok hajoltak ki és virágok is hulltak le a lovak lába elé . . .

Milyen őrjüngés, szentséges Isten! Részegek voltak az emberek, elveszítették minden ítélőképességüket. Végig a városon éljenzés, rikoltozás, öröm, azt hitték talán, hogy ez volt az egyetlen menekvés a kommün elől. Hanem azután . . .

Azután, amikor a magyar fővárosban csattogni kezdett az oláh kancsuka . . . A kancsuka az emberek hátán . . . És ott kellett álldogálniuk reggeltől estig, estétől reggelig . . . És a vad oláh legény nem ismert irgalmat. Vörösen dagadozott arca gőgjében, nem tűrt sem szót, sem könnyűt, csak parancsolt . . . Megparancsolta még a magzatnak is az anya testében, hogy csak nappal szülessen. Lár csak . . . Ha éjjel lepte meg az asszonyt nehéz órája és az ura szívszorongva rohant tudós asszonyért, orvosért, mit tettek vele? Behurcolták az őrszobára, elverték és ott tartották reggelig . . . Biz úgy ám . . . Beszélhetett, sírhatott, esküdhetett, megörülhetett a nyugtalanságtól, nem hallgattak rá. Férfinak éjjel nem szabad az utcán járkálni. Maradjon otthon . . . Az ő menyé is . . . Mit tehetett? . . . Beállott a sorba — utolsó órájának nehéz terhével — lökdöstitte magát kancsukás katonákkal, odahurcolta életének szemérmes titkát idegen katonák közé, megmutatta nekik nehéz testét és így

birta kicsikarni tőlük nagynehezen a peccétes írást ura számára: hogy éjjel szabad neki az utcára lemenni a legközelebbi telefonállomásig . . . Igen . . . Ezek az oláh katonák . . . Mindez végigsuhant Záchné gondolataiban.

A gyerekkocsit tologató német frájleinok nyitott szájjal bámulták őket. A meghajszolt magyar lovak fújtak-prüszköltek, véres tajtékot túrtak . . . A gépgyári munkások beljebb húzódtak egészen a fák alá, bokrok közé, sápadt asszonyok terelgették a gyerekeket maguk előtt. Zúgódtak.

— Eddig legalább annyija volt az embernek, hogy kijöhetett kicsit a levegőre. Most már ez sem lehet . . .

Az egyik oláh tiszt a tér közepére lovagolt . . . Magas nyújtó büszkélkedett ottan tölgyfából. Azt a tornázó szerszámot a kommün ültette be a tér közepére. Nem volt más gondja a kommünnek. Ilyesmi volt a leg-sürgősebb. Hadd töltsék játékos kedvüket a gépgyári inasok. Hiszen volt idejük játszani. Még ott állott az egész, mint valami nagy kapu, a tér közepén. Négy-öt tizenhatesztendős formájú, bátrabb inasgyerek éppen akkor ért oda a nyújtóhoz, amikor az oláh tiszt. A kezében lovaglókorbács. A szemében valami gonosz csillogás, de a fiúk ezt nem látták. Azok neki-lendültek ügyes lendülettel, egy kettőre fenn is voltak már a rúdon és bukfcenet vetettek odafönn. A második bukfcenél zúgott a levegőben a lovaglókorbács.

Zách Tamásnének nagy barna szeme kitágult és kis keze ökölbe szorult. Reszketett alatta a lába, nekidőlt a fának. Mi lesz itt? Mit akar az a tiszt azoktól a fiúktól?

Az, amelyikre ráhúzott, úgy maradt félig rácsavarodva a kerek rúdra, feje a rúd alól nézett ki, a nadrág kirepedt a testen az ütés után. Nem mert mozdulni.

Mit akarsz itt? Mars! Mars! — ordított az oláh. — Mars, disznó magyar . . . — és ütött újra és újra . . . Akkor már ott volt a többi oláh katona is, tátott szájjal nevettek. Tetszett nekik a gyerek, ahogy ott maradt gömbölyűre dermedve a rúdon és a szeme kidagadt kínjában. Ijedtében belefagyott a sírás, csak a szája torzult bele a kínnak fájdalmas grimaszába. A tiszt még egyszer ütött, azután körülnézett. Elordította magát, valamit kiáltott olá hul a katonáknak. Azok szétszaladtak és elkezdték előre lökdönsni a bokrok, fák aljából a még ott állongáló munkásokat. A tiszt parancsolt, mutogatott, ordítozott. A munkások megértették. Nem mertek morogni sem. Csak nekiestek a tölgyfanyujtónak. Az egyik elhozta a téren dolgozó kertészember ásóját. A nyújtó megingott a gyermek odafönn elordította magát, vad ijedtséggel. Le akart ugrani, de a tiszt felemelte a korbácsot. Az oszlopok már egészen meglazultak, részegen tántorogtak. Már csak egy perc. Ha lezuhan az állvány a gyerekekkel együtt agyonüti. Az már nyavalyatorósen túrta odafönn a tajtékot, félig esztét vesztette féltében. Zách Tamásnének a szeméből kipréselődtek tehetetlenségének könnyei.

Az állvány dördülve zuhant le. A gyermek az utolsó pillanatban eleresztette a rudat, esés közben előrelendült és az oszloptól féllépésnyire elterült a földön. Az oláh tiszt vigyorogva nézett a munkásokra: van valakinek megjegyezni valója?

Nem volt. Hallgattak és eloldalogtak. A tiszt rávágott a lovára, az nagyot ugrott és előrevetette magát.

A feketefátyolos kalap reszketett, a fekete csipkekabát odarogyott: a legközelebbi padra. Te Úristen! Idejutottunk! Idejutottunk? És nincs egyetlenegy rezzenése az ellenállásnak! Belerugdосnak a képebe ennek a népnek és ez csak állja szó nélkül! Ezért kellett megöregednie, hogy ezt érje meg ősz fejével. Ült a padon Záchné. Az inasgyerek még mindig elterülve a földön, a munkások otthagyták. Mintha csak az agyonvágott magyarság feküdt volna ott lebunkózva.

Lebunkózták. Amikor a legmagasabban hordozta a fejét, akkor neki a taglóval, váratlanul. A háború . . . Az ország határán túl még mindig a háború és idebenn már tajtékozott az izzó láva az emberek talpa alatt. Fortyogott, nehéz gőzöket vetett ki magából, a lidérc lángok foszforeszkáltak a föld repedező-hasadozó kerge alól . . . Mi mindent élt meg az ember! A vesztett háború . . . Az utolsó alkudozások . . . A rettegek, mi lesz! . . . Mi lesz?! . . . Azok az álmatlan éjszakák! . . . Az első forradalom! . . . A második forradalom . . . Az iszonyatok éjszakai . . . Az a lelki és testi nyomorúság! És segítség sehol . . . Sehol! . . . De hát nincs már egyetlen igaz magyar sem ebben az országban? Itt már minden lehetséges?! A város közepén egy örült oláh tiszt félig halálra kínoz egy tizenhatesztendős gyermeket és nem üti le senki? . . . Zách Tamásnéban lázadozott az ősi vér. Az apjára gondolt. Az negyvennyolc után halálraítélten penészedett Kufstein várában. Esztendőkön át, amíg kiszabadította végre a kegyelem . . . A nagyapja lengyel forradalmár volt, az orosz cári önkény tette földönfutóvá, hanem azért élete utolsó vonaglásáig mindig megmaradt az igazság mellett . . . Még nem olyan régen volt mindez. Egy emberöltő sem múlt el azóta, hogy patakokban folyt a magyar vér ennek a földnek, ennek az ivadéknak szabadságáért. Hiszen az ő anyját korbáccsal fenyegette Haynau, de még sem vallott a vérei ellen . . . És most itt hatalmaskodnak ezek, itt baskáskodnak és a magyar túri, hallgat . . . Itt nem lehet élni . . . Itt már nem lehet élni . . .

Hosszú hónapoknak, éveknek sok lefojtott keserősége dagadozott Záchné belsejében. Kilépett medréből a megáradt indulat, előntötte keserű hullámaival. A tajtékozó áradás ledöntötte lábáról feketeruhás, kis alakját, hátára kapta, görgette befelé a fenéketlen mélységbe. Se látott, se hallott már, egyik örvényből a másikba zuhant, ömlött be a szemén-száján-filén a saját keserősége. Fuldoklott tőle . . . Mit állott ki . . . Mi mindent az utolsó esztendő alatt! . . . Mikor az embernek a szemeláttára omlott össze a háza. Az ősi fészek . . .

Azt a házat látta felépülni. Látta, hogy vérrel ragasztották a vakolatot, vérrel — és verejtékkal. És azután nézte, hogyan lazultak meg a tető gerendái, hogyan málladoztak az alapnak nagy kőköckái. Az ember azt hitte, az mind terméskő. Nem az volt. Nem terméskő. Közönséges vályog. Még csak nem is téglá, vagy homokkő. Vályog. A falú végén cigányok vetették — pelyvából.

Belé lehet ebbe bolondulni. A hatvanhároméves, ősz asszony maga sem tudta, mit csinál. Váratlanul rohanta meg a valóság. Ült a padon, reszketett a keze-lába, reszketett belülről is minden porcikája. Zavartan nézett körül, olyan volt szegény, mint egy nagy, kített gyermek

Az életnek a túlsó partjára került — elevenen. Még tudott magáról, — de már mögötte volt minden. Erőszakos, durva rándulással szakadt le addigi mivoltáról . . . Elszakadt mindentől és mindenkitől. Ez a világ már nem az ő világa. Itt ő nem élhet tovább . . .

Ime, most is! . . . Itt bolyongott éhesen, nyomorultan. Pár száz lépésnyire tőle a gyermekei, egyik sem érzi meg, hogy az anyjuk ott kínlódik a téren elhagyatottan . . .

Eléje vetődtek életének legnagyobb eseményei . . . A házassága . . . A gyermekek születése . . . Urának kora halála . . . Az özvegysége . . . Az özvegyi sor szép, fiatal, az életet még oly forrón kívánó testtel . . . A lemondások . . . Mindent odaadott a gyermekekért . . . Őri módon nevelte őket . . . És megtartotta végig tisztességes rangját, megőrizte a családi házat . . . Mennyi hősiességgel bírta keserűség! Sok nehéz éjszaka . . . Ám a távolban ott derengett valami nem egészen kialakult, biztató fény . . . Majd . . . majd egyszer . . . Az élete végén . . . Amikor a gyermekek szárnyra kelnek, majd akkor szép lesz . . . És most ott volt előtte a sávár befejezés . . . Összeomlott minden, leszakadt rá a tető.

Igy nem lehet tovább élni. Nincs többé cél, nincs már reménység. Lázás, rémült vágy ömlött el benne menekülni, menekülni . . . A haldokló érez olyat abban az utolsó pillanatban, amikor vad iszonyattal lökődik föl verejtékes párnáiról és egyetlen végső, görcsös mozdulattal kapaszkodik bele a semmibe. Maga elé kap, a két kéz, két haladó szárny, még egyszer, utoljára kitárulnak a lesóványodott ujjak, ráfeküsznek a levegőre, megvonaglanak. A test el akar repülni, szabadulni . . . szabadulni . . .

Halk, nehézkes léptek riasztották föl gondolataiból. Zách Tamásné föltekintett. A megkínzott gyerek sántítva, öregesen vonszolta el magát előtte. Fölkelt ő is a padról. A tér előtt megállt. Hová is menjen? A gyermekeihez? . . . Mit mondhatna nekik?

II.

Nem akart felmenni a fiaihoz. Csakugyan, mit is mondhatna most a gyermekeinek? Mit adhatna magából? Zách Tamásné addig, egész életén keresztül mindig csak adott attól a perétől fogva, amikor szívük dobogni tanult az ő szívetől. Azt beszélték róla, hogy amikor betegek voltak a gyermekei, ha nem tudott már mit tenni velük, csak a karjába kapta a vergődő testecskét és csókolta tetőtől-talpig, véges-végig. Ilyen volt ő. Csúpa lelkenedő szeretet, vak reménység, eleven hit. Amikor más csak sírni tudott már, ő még mindig megtalálta azt a pontot ebben az eleven hitben, amelyiken megvethette lábát. Még a kömmün alatt is. Mindenki jajveszékelt, ő még mindig kifelé kapaszkodott. Még megpróbált kifelé úszni. Akkor jutott Trine egyik könyvéhez. Egyre mondogatta ennek a könyvnek a tizedik emeletről lezuhanó bölcsével: „Még nincs veszve minden, még csak a harmadik emeletnél vagyok.“ Most azonban úgy érezte, lezuhan menthetetlenül és összetörte minden csontját. Az utca közepén, a ház előtt, amelyikben gyermeke lakott, megtorpant egy pillanatra. Befelé húzta valami. Ő azonban előrelépett. Az volt az érzése, hogy elszakadt benne megint egy szál a sok szálból, amelyik az embert köti. Hiszen az egész élet ennyiből áll csupán: az út elején szorgalmasan szövögeti az ember pókszárait. Közben nem is igen veszi észre, hogy minden egyes szá-

lacska a szíven vezetődik keresztül, a szíve véréből adagolja hozzá a szűk séges matériát. Önmagából nyúlik a végtelen finom és végtelen hosszú szál. Nő lám... az út közepéig érve, kész a szövedék, de az ember dermedt mozdulatlanságra kárhóztatta önmagát. Akármerre mozdul, bármerre is lendülne neki, mindig belebogozódik a sok szálba. Itt is szakad, ott is... Ej... Furcsa ez... Az út végére már csak egyetlen, hajszálvékony szálacska marad. Valaki, akárki legyint a kezével. Oda sem néz, csak legyint... Hová lett a szálacska?...

Hová lett? — ismételte halkán Záchné és egy gyöngéd érintést érzett a vállán. Megismerte a kezét az érintése után. Megállott hirtelen.

— Gáborkám, mégis csak te...

— Bizony mégis csak én. Így kápjá rajta az ember, hogy elmenne a lakás előtt és még meg sem nézi az unokáját. Illik ez?

— Nem, nem illik, édes fiam.

— Éppen ezért! Most visszafordul szépen és büntetésből estig fogja nézni.

— Azt gondoltam, most mégsem. Ma nem. Majd holnap, máskor. Inkább veled megyek egy kicsit.

— A Krisztina-téren van dolgom.

— Az nagyon jó. Elkísérlek és mindjárt be is megyek a téren a templomba. Tartozom ott úgyis Máriácskának egy üdvözléttel. Látod, ez nagyon jó.

— Hol járt erre tulajdonképen? — kérdezte a fiú. — Zoltánéknál volt? Oda persze elmegyen... Mert maga ilyen, anyuskám.

Az anya zavartan nevetett. Bizonytalanul szakadt ki belőle ügyetlen kis nevetése és rekedtesen, inkább sírás volt az a nevetés.

A fia kutatólag nézett rá.

— Nem voltam Zoltánéknál. Anyátok egy kicsit megbolondult. Képzeld, sétáltam. Mit szólsz ehhez? Annyit ettem délben, hogy okvetlen mozognom kellett utána. Úgy éreztem magam, mint egy óriáskígyó a huszonötödik születésnapján, miután lenyelte Mackó Danit.

Ezt azért mondta, mert fájdalmas vonaglást érzett üres gyomrában és a feje szédült az éhségtől. Belekapaszkodott a fiába és vitézül biztatta magát:

— Menjünk.

A saroknál vékony, kicsi asszonyka ütődött beléjük. Beesett arcú, szőkefejú asszonyka volt, szeme nagy volt és kék. Tele zsákok cipelt, nem is bírta fölemelni, félig a földön vonszolta maga mellett. Ki volt vörösödve, fújt, lihegett szegény. A fiú levette a kalapját.

— Kezét csókolom.

Az megállította.

— Mit szól ehhez? A szolgálólány ott áll a sorban, reggel öt óra óta, az üzlet előtt — lisztért. En hét órától fogva mostanáig álltam ezért a nyomorult pár kiló fáért. És közben tudja mi történt? Az oláhok elvittek a kenyereket a péktől. Az én kenyereket, az én otthon dagasztott kenyereket, amit a dámasz abroszért cserélt lisztből sütöttem a gyermekeimnek. Azt mondja a pék, hogy tizenegy órakor megálltak a kocsival a műhely előtt, négy fegyveres katona bement, rámutattak a kenyerekre és azt mondták: a miénk. Hiába esküdözött a pék, hiába erősködött, hogy az mind magánosoké, hogy azt szegény emberek sütötték, akik egytől-

egyig kenyér nélkül maradnak, ha elviszik, nem hallgattak rá, felpakolták a kenyeret és elvitték. Most mit adok én annak a nyomorult két gyerekeknek? Főzni nem főztünk, mert sorba álltunk, gondoltam, adok nekik egy kis friss kenyeret, kis rántottát hozzá, most itt állok kenyér nélkül... De lehetséges az ilyesmi?! Elvinni a nép kenyerét!!

Zách Gábor körülnézett és halkán mondta:

— Elvitték a népnek az országát is... Mért ne vinnék el akkor a kenyerét is...

— De mit fogok én most csinálni? Kenyérjegyem nincsen, lisztem nincsen, ki tudja, nem fogy-e el az üzletben, mire a lány sorra kerül?... Még álltak előtte vagy kétszázan, mikor az üzlet előtt eljöttem... Meg kell örülni már itten... Meg kell örülni...

Belekapaszkodott a zsákba és taszigálta magát előre. Szegény, kicsi hangya, amikor egy óriási morzsába kapaszkodik bele. Százszor borul föl a zsákmánnyal, bukfencezik, hemperedik, de újból csak nekilát...

Szegény kicsi hangya a nagy zsákkal! Az őszi nap még derekasan süttött a felhőtlen égen. Ő kötött gyapjúkabátban volt. Mindig didergett soványka teste. Mindig törte-rázta az élet kegyetlen viharzása...

Záchné mozdulatlanul állt mellettük egész idő alatt. Az ő formákhoz szokott lényének idegen volt ez a féktelen panaszkodás. Ő nem bírt volna megtenni ilyesmit. Megállítani az utcán két embert és rázúdítani a fejükre egy dézsza keserűséget a saját életéből. Hanem akkor újból összegöreslődött benne is valami. Valósággal felfordult a gyomra. Telefutott a szeme könnyekkel.

Az a két szegény gyerek, amelyik keservesen várta haza az anyját, a puha kenyérrel... és még ki tudja hány gyerek?

— Ha nekem most egy szép, nagy fehér kenyerem volna odahaza — sóhajtott. — Nagy fehér kenyerem, darab vajam, oldal szalonnám...

— Akkor most hazaszaladna, összepakolná és elküldené nekik...

— Látod, édes fiam, ti ezt már nem értitek meg. Azoknak a keserűségét, akik egy emberéleten mindig adtak, mert mindig volt annyi, hogy jutott belőle másoknak. És meg kell érniük, hogy most egy szelet kenyér sem jut az éhezőknek... De még önmagunknak sem — maholnap — tette hozzá gondolatban. — Hanem ezt már nem mondta ki.

— Tudja, ki volt ez az asszonyka? — kérdezte a fia. — Ott lakik a házban, fölöttünk, a negyedik emeleten. Méltóságos asszony, miniszteri tanácsos az ura. Látja, mire jutott? A kommün alatt kidobták az urát a hivatalból, mint megbízhatatlan elemet. Kapálni járt napszámba, szegény. Nappal kapált, éjjelenként pedig alkoholos borogatásokat rakott a tenyerére a felesége, mert tele volt véres-genyes sebekkel. És ráadásul az örökös rettegés. Még most is megrázkódnak az idegei szegény asszonynak, ha rohanó autót lát. Emlékszik arra a szerencsétlen századosra, akit itt fogtak el az utcában, délben tizenkét órakor? No lássa. Ennek az asszonykának az öccse volt az. És most hallgassa, milyen furcsaságai vannak az életnek. Ezek éppen azon a napon mentek ki sétálni a két gyerekükkel. Ártatlanul lépdegéltek a tér mentén, amikor két örült iramban vágató autó zúgott el mellettük. A két autó tele volt vörös katonákkal. Ők megálltak. Éppen a sarkán a térnek. A két autó is megállott. Tőlük alig tíz lépésnyire az egyik, — kicsit távolabb, be az utcának, a másik. A borkabátosok kiugráltak. Szuronyos fegyver mindegyiknél és revolver,

lövésre készen. Csak látják ezek, hogy öt-hat katona beugrik az egyik villa kerítésén. Ordítózás és hirtelen egy szőke férfit látnak kirohanni, födetlen fővel, abból a házból. A két karjával hadonászik, átveti magát a kerítésen, három ugrással az úton... Az asszony felsikolt.

— Ez, akivel beszéltünk?

— Igen, ez, felsikolt. Megismeri a saját, édes öccsét. Az meg sem látta őket. Sápadt volt, mint a halál, véresék az arcán, ész nélkül ugrott be a szemközti ház kertjébe. Eppen a kerítésnél állott a másik autó. A vörösek máris mögötte voltak. Nem telt bele két perc és odacipelték az autóhoz. Belerugták, fölugrottak utána és azok ott a sarkon dermedten látták a puskatust lezuhanni. Vágtatva indult meg az autó, még néhány sikoltást hallottak. Ez délben tizenkét óraker volt, anyám és ennek az asszonynak ezt végig kellett néznie... No, ugye, azt hinné az ember, hogy az ilyesmit nem lehet túlélni... Hagyja csak el. Mindent túlél az ember... Azt is, hogy a kenyerét elviszi a pékhez és jönnek az oláh katonák és elszedik... A gyerekeinek a szája elől... Máskülönben ma sok hivatalban leszerelték a telefonokat.

— Miért?

— Elviszik Oláhországba.

— És ez mind lehetséges? De mirevalók vagytok ti, férfiak?

— Anyám, hiszen egy bugyli-bicskánk sincsen...

— Még megvan a két öklötök. Negyvennyolcban vasvillával harcolt a magyar!

— Azért vesztette el a háborút.

— Ó, nem gondoltak arra, hogy mi lesz, csak mentek...

— És mi haszna volna? Azok is elpusztulnának, akik megmaradtak... Már nem bírjuk... Nagyon is sok volt. Az embernek is van bizonyos teherbíró képessége. Ha csak egy dekával raknak többet rá, kettőroppan...

— Igen, az idegek... Akkor még nem voltak idegeik az embereknek.

— De voltak, anyám. Széchenyinek is voltak idegei.

Hallgatva fordultak be a Vérmező sarkán... A tér telisdedtele volt ekhós szekerekkel. Nagy keresztbe lisztes-zsákok tornyosodtak. Óriási kondérok alatt fahasábok ropogtak. Az egyik helyen marhát bontottak fel, a másikon kövér disznónak csorgott a hája. Gúlákba rakott fegyverek. Rizkásás-zsákok, burgonya vagonszámra öntözve a földre. Csirke, liba százsámra dobálva egymásra. Oláh katonák táboroztak ottán. Kendős, sovány magyar asszonyok nézték őket. Az asszonyok ruhájába éhes gyerekek kapaszkodtak. A katonák, amint fölbontották a disznókat, odalöködték nekik a belsőrészeket. Egyik-másik levágott egy darabka húst szalonnát. Azt is közéjük vágta. Az asszonyok összemarakodtak a kincsen...

— Nézze, édesanyám! — kiáltott keserűen a fiú.

— Látom.

— De nem látja, mert nem oda néz. Jobbra nézzén. Látja most már?

— Látom, most már látom.

Fényképező masinák voltak ottan fölállítva. Az oláhok megörökítették a gyalázatos jelenetet. Az ám...

— Miért mutatod ezt nekem, fiam?

— Tudja most már, hogy miért nem lehet cselekedni? Éhesek va-